

УДК 378.036:371.11

ПРОФЕСІЙНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК ЧИННИК ФАХОВОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО МЕНЕДЖЕРА ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Корольова І.І., к. пед. н.,
доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту
Херсонський державний університет

У статті обґрунтовано сутність і роль професійної (управлінської) рефлексії майбутнього менеджера освітньої галузі; розкрито особливості її розвитку шляхом використання інтерактивних технологій (дидактичних, ділових та інших ігор, навчальних проєктів, коучинг-практикумів, рефлексивних дискусій, рефлексивної інверсії та ін.), котрі ґрунтуються на застосуванні проблемно-пошукових методів і прийомів, використання тренінгових технологій тощо.

Ключові слова: рефлексія, професійна рефлексія, професійне становлення, самовизначення, самовдосконалення майбутнього менеджера освітньої галузі.

В статье обоснованы сущность и роль профессиональной (управленческой) рефлексии будущего менеджера сферы образования; раскрыты особенности ее развития путем использования интерактивных технологий (дидактических, деловых и других игр, учебных проектов, коучинг-практикумов, рефлексивных дискуссий, рефлексивной инверсии и др.), которые основываются на проблемно-поисковых методах и приемах, использования тренинговых технологий и т. п.

Ключевые слова: рефлексия, профессиональная рефлексия, профессиональное становление, самоопределение, самосовершенствование будущего менеджера сферы образования.

Koroleva I.I. PROFESSIONAL REFLECTION AS A FACTOR OF PROFESSIONAL FORMATION OF THE FUTURE EDUCATIONAL SECTOR'S MANAGER PERSONALITY

In the article the essence and role of the professional (management) reflection of the educational sector future manager substantiated; the features of its development through the use of interactive technologies revealed (teaching, business and others games, educational projects, coaching, workshops, discussions, reflective, reflective inversion et al.), which are based on the use of problem-search methods and techniques; training technologies and others.

Key words: reflection, professional reflection, professional development, self-improvement of the educational sector future manager.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Реформування системи вітчизняної освіти та напрями наукових розвідок педагогічної науки визначаються пріоритетними тенденціями розвитку сучасного суспільства, для якого характерні процеси глобалізації, інтеграції, децентралізації, економічної та демографічної нестабільності. Сьогодення за таких умов вимагає від людини спроможності самостійного пошуку та прийняття рішень у складних життєвих ситуаціях, професійної компетентності, конкурентоздатності на ринку праці. Характерним є звернення уваги до соціальної значущості професії менеджера освітньої галузі як професійного управлінця. Важливе місце в процесі його становлення як фахівця та в подальшій професійній діяльності займає рефлексія, а саме професійна рефлексія.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У наукових працях із проблем професійної підготовки майбутніх менеджерів освітньої галузі розвиток професійної рефлексії розглядається з позиції теорії психічного розвитку як важливий компонент

самосвідомості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, С. Рубінштейн та ін.); у контексті освітнього процесу як виявлення сприймання та розуміння в системі «вчитель – учень» (О. Бодальов, В. Бондар, А. Карпов, М. Марусинець та ін.); в аспекті професійного становлення педагога як формування його майстерності, здібностей, професійної компетентності (Г. Бізяєва, І. Зімняя, Н. Кузьміна, Н. Ничкало, О. Савченко, Я. Смірнова та ін.); як вивчення закономірностей формування у педагога комунікативних умінь і навичок (І. Зязюн, В. Кан-Калик, О. Кравців, Т. Яценко та ін.). Проте питання зумовленості рівня розвитку професійної (управлінської) рефлексії рівнем особистісної рефлексії під час професійного становлення ще не стало предметом спеціального аналізу.

Мета статті полягає в розкритті особливостей розвитку професійної рефлексії як чинника фахового становлення майбутнього менеджера освітньої галузі в процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Вхідження національної системи освіти у єв-

ропейський освітній простір потребує переосмислення концептуальних підходів до змісту і структури професійної підготовки майбутніх фахівців. Відповідно, професійна підготовка майбутніх фахівців має бути спрямована на створення умов розкриття їхнього творчого потенціалу, сприяння професійному становленню тощо. Адже, за твердженням М. Савчина, саме активна рефлексія зумовлює наповнення професійного становлення творчим й особистісно орієнтованим змістом [6].

Сучасна професійна підготовка педагогів – менеджерів освітньої галузі визначається впровадженням таких підходів: суб'єктного, що передбачає поступове переведення студента в суб'єкта навчальної взаємодії та суб'єкта власної професійної діяльності й саморозвитку (Є. Белозерцев, В. Болотов, О. Дубасенюк, О. Кучерявий, Л. Мітіна, В. Новічков, А. Орлов, О. Пехота, В. Семиченко, Т. Тихонова та ін.); акмеологічного, який доводить, що розвиток професіоналізму особистості передбачає гармонійність «Я-ідеального», «Я-теперішнього» та «Я-майбутнього», адекватність «Я-теперішнього» обумовлюється розвиненою системою самооцінки, самоконтролю, рефлексією, тоді як «Я-ідеальне» та «Я-майбутнє» за умов реалістичної та адекватної оцінки людиною своїх можливостей, є стимулом для її особистісного розвитку (Н. Кузьміна, Л. Мітіна, О. Реан та ін.); аксіологічного, що зумовлює розвиток професіоналізму (професійної свідомості, ментальності, творчого самовизначення) на основі актуалізації та збагачення ціннісно-сислової сфери майбутнього педагога шляхом перенесення акцентів із технократичних тенденцій на формування ціннісних домінант (І. Багаєва, Н. Гузій, І. Ісаєв, В. Сериков та ін.); мотиваційного, який полягає в пошуку такого психолого-педагогічного механізму стимулювання, що забезпечує ефективність педагогічної (управлінської) діяльності всіх учасників освітнього процесу, дає змогу здійснити основну функцію: бути організуючим і стимулюючим початком у становленні майбутнього фахівця (В. Лазарев, П. Третьяков, І. Шалаєв, Т. Шамова та ін.); рефлексивного, що орієнтований на розвиток у майбутнього фахівця освітньої галузі власної професійної та суб'єктної позиції на основі рефлексії щодо результатів процесу навчання, власної діяльності й особистісно-професійного розвитку (В. Болотов, В. Дикань, В. Желанова, В. Семиченко, Г. Фахретдінова та ін.) тощо.

Зважаючи на зазначене, можна констатувати виділення в низці підходів до обґрунтування змісту професійної підготовки

менеджерів освіти рефлексивного підходу, який дає змогу розкривати це питання в іншому аспекті та потребує вивчення. Адже визначальну роль у процесі професійного становлення й особистісного зростання майбутнього фахівця відіграє рефлексія – базовий механізм саморегулювання його освітньої діяльності й формування фахово зорієнтованого мислення.

Рефлексія має різну інтерпретацію в наукових джерелах. У довідниковій енциклопедичній літературі рефлексія розглядається як розумовий розвиток, спрямований на пізнання людиною самої себе (поведінки, дій і вчинків, психічних станів, почуттів, здібностей, характеру та інших властивостей особистості). Тому в загальнопсихологічному розумінні рефлексія (від лат. reflexio – вигин, відображення) – це осмислення людиною передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності, соціального й індивідуального способу існування.

Учені тлумаченню цього феномену надають більш широке значення. Так, Г. Щедровицький визначає рефлексію, з одного боку, як процес і структуру діяльності, а з іншого – як механізм природного розвитку діяльності. А механізмом виникнення рефлексії буде формування в заданих іншим суб'єктом ситуацій розриву предметної дії [11]. На думку науковця, рефлексію необхідно розвивати за умови застосування технології організації колективної мислєдіяльності, яка реалізується в організаційно-діяльнісних іграх [10]. Адже рефлексія буде спрямована на оцінювання власної системи умінь, зокрема майбутньої професійної діяльності.

Особливість рефлексії педагогічної діяльності дослідниця М. Марусинець визначає наявністю двох суб'єктів діяльності – учня як об'єкта діяльності учіння й водночас суб'єкта пізнання та вчителя як суб'єкта навчальної діяльності й водночас об'єкта пізнання з боку учня. На її думку, рефлексія є основним механізмом педагогічної взаємодії, процесу рефлексивного управління діяльністю учнів, що може реалізуватися за певних умов, коли, з одного боку, вчитель буде уявляти й осмислювати картину внутрішнього світу учня, а з іншого – регулювати активність учня та власну самоактивність із метою розвитку всіх суб'єктів освітнього процесу [5].

Професійна рефлексія передбачає спрямованість педагога на аналіз своєї діяльності: він може виокремити себе від своєї діяльності, протиставити її собі як об'єкт, зробити діяльність предметом перетворення й розвитку. Отже, адекватні уявлення дозволяють сформулювати реалістичні осо-

бистісно-професійні стандарти, програми розвитку та саморозвитку, побудувати гармонійну та продуктивну систему професійних взаємодій та стосунків [1, с. 275].

Адже, як стверджує О. Кравців, рефлексії притаманні такі феноменологічні характеристики:

- 1) функція вдосконалення;
- 2) усвідомленість протікання рефлексивних процесів;
- 3) здатність бути моментом розвитку будь-якої діяльності та її суб'єкта;
- 4) предметність, тобто спрямованість процесів рефлексії на певний ідеальний об'єкт свідомості (пам'ять, мислення, знання, стиль діяльності тощо).

Дослідниця наголошує, що рефлексивні процеси реалізуються на різних рівнях: поведінковому, афективному, когнітивному – і є основою розвитку педагогічної діяльності. Професійна рефлексія за її розумінням – це осмислення, оцінка та перетворення особистого досвіду професійної діяльності в контексті цілісної життєдіяльності, поглиблення знань про свою професійну діяльність, про світ, про інших людей, а відтак побудову нового образу себе як професіонала. Найвищою формою рефлексії вона вважає таку, що забезпечує осмислення людиною самої себе як структурного компонента тієї чи іншої системи та полісистемного буття загалом, оскільки рефлексія є найважливішим засобом оптимізації індивідуального буття людини, самоорганізації та самореалізації особистості [3].

У процесі педагогічної діяльності рефлексія забезпечує можливість здійснення саморозвитку, коригування власних дій, відносин у суб'єкт-суб'єктній взаємодії. Ураховуючи зазначене, доцільно акцентувати увагу на необхідності формування професійної рефлексії майбутніх фахівців як неодмінної умови їхнього професійного становлення.

Професійну рефлексію Я. Смірнова визначає як специфічну діяльність, механізм особистісно-професійного розвитку педагога, умову та інструмент неперервного професійного зростання педагогічних кадрів, що являє собою процес пошуку способу, засобу мінімізації суперечності, яка виникла між зазваною потребою, усвідомленою можливістю її задоволення та наявними особистісними смислами.

Вчена переконана, що ефективність розв'язання суперечності обумовлена рівнем сформованості й узгодженості таких модальностей професіонала як цілісності: особистісного потенціалу «можу», сфери цілеусвідомлення «хочу», смислової сфери «повинен», сфери компетентностей «вмію», сфери цілездійснення «досягаю

результату». Вона підкреслює, що модальність «знаю» є додатковою відносно кожної з решти, а поетапність і внутрішній зміст формування та узгодження означених модальностей визначає алгоритм, що являє собою певну послідовність дій, які реалізуються в системі післядипломної педагогічної освіти й орієнтовані на розвиток професійної рефлексії педагогів [8].

Досягнення сучасної педагогічної практики представлені низкою методик, котрі схарактеризовані рефлексивними ознаками, серед них інтерактивні (дидактичні, ділові та інші ігри), навчальні проекти, коучинг-практикум, рефлексивні практикуми (рефлексивна дискусія, групова рефлексія, рефлексивний полілог, рефлексивний тренінг, рефлексивна інверсія та ін.), котрі ґрунтуються на використанні проблемно-пошукових методів та прийомів (проблемно-евристичного, контекстного, проектного, ситуаційного навчання), тренінгові технології роботи в малих групах; методик, орієнтованих на діалогічну суб'єкт-суб'єктну взаємодію, колективну мислєдіяльність, творчу співпрацю, розвиток рефлексивної діяльності.

Науковці наголошують, що рефлексія створює передумови для переосмислення та перетворення викладачами своєї професійної діяльності й сформованих способів її реалізації; вона виявляє себе як провідний особистісний механізм становлення відносин суб'єктності та самореалізації викладачів як суб'єктів освітньої діяльності [4]. Певне узгодження з такою точкою зору спостерігається в наукових розвідках І. Семенова, С. Степанова, які підкреслюють, що рефлексивний розвиток можливий у спільній творчості за допомогою практикумів, що передбачають рефлексивні дискусії, групову рефлексію, тренінги тощо [7; 9]. Рефлексія суб'єктів взаємодії спрямовується на самооцінювання системи умінь.

Водночас доцільно зазначити, що недостатнє використання або взагалі невикористання рефлексивного механізму створює бар'єри в професійній діяльності менеджерів освітньої галузі щодо суб'єктності стосунків учасників освітнього процесу та розвитку рефлексивної свідомості. Тому у фаховій підготовці менеджерів освіти набуває великого значення розвиток професійної рефлексії як особистісної якості, властивості мислення, умови, необхідної для творчої самореалізації та професійного становлення, котра забезпечує:

- здатність суб'єкта реконструювати й аналізувати побудову своєї думки, визначати її склад і структуру та шляхом об'єктивації втілювати в життя;

- спроможність до самопізнання;
- формування досвіду аналітичної мислєдїяльностї та самоконтролю;
- здатність здїйснювати розрїзнення та диференцїацїю явищ, причини яких лежать всерединї й поза суб'єктом.

їснує твердження, що рефлексивна дїяльність щодо змісту і структури засвоєних знань стає умовою їх ефективного використання у розв'язанні професійних задач творчого характеру. За цих умов професійна рефлексїя стає механїзмом усвідомлення теоретико-методологічних засад професійного самовизначення й становлення майбутнього менеджера освітньої галузі, умовою створення програм і технологій розвитку його професійної компетентностї.

Водночас студїювання та аналіз матеріалів різних наукових джерел і досвіду фахової підготовки майбутніх менеджерів освітньої галузі засвідчує, що її наявна модель визначається формуванням освітнього простору, у якому домінує когнітивний складник. При цьому неповною мірою здїйснюється стимулювання дїяльностно-творчої, культуротворчої активностї магістрів, мотивацїя до самопізнання, самовдосконалення, розвитку особистїсної рефлексїї, яка зумовлює розвиток професійної.

За таких умов освітній процес вибудовується на прїоритетному використанні системи традиційних методів і форм навчання, котрі не дозволяють усвідомити та визначити цїлі у відповідностї до певної навчальної проблемної ситуацїї, адаптованої до майбутньої фахової галузі, здїйснити самооцїнку набутих професійних вмїнь, навичок і зїставити з вимогами за такої ситуацїї тощо. Тому є доцїльним розроблення нових підходів і впровадження інноваційних моделей до професійної підготовки майбутніх менеджерів освіти, котрі орієнтовані на розвиток професійної рефлексїї як чинника вдосконалення управлїнської дїяльностї. Розвитку рефлексїї сприятимуть такі умови:

1) наявність зворотного зв'язку (оцїнка інших, надана у вербальній і невербальній формї);

2) здатність зїставлення себе з іншими;

3) сформованість навичок самостереження за власними процесами (мисленневими, чуттєвими, дїяльностними), що уможливлють самоуправлїння;

4) виявлення вмїння порівнювати образи «Я-реальне» та «Я-минуле».

Отже, рефлексїя спрямована на самопізнання, самовдосконалення особистостї, є провідним механїзмом, який визначає процес професійного становлення під час фахової підготовки майбутнього менеджера освітньої галузі та забезпечує:

– здатність суб'єкта визначити структуру своєї дїяльностї (різних її видів), аналізувати, реконструювати, упроваджувати в життєдїяльність;

– самопізнання шляхом пошуку нового знання всерединї себе;

– спроможність аналізувати процеси мислення та самоконтролю відповідно до розумових стратегїї;

– формування вмїння розмежовувати й диференцїювати об'єктивні та суб'єктивні явища, причини.

Таким чином, рефлексїю можна схарактеризувати якїсними властивостями: ступенем розгорнутостї, глибини, ретельностю аналізу, систематизованостї та узагальненостї мїркувань і висновків, усвідомлення та осмислення суб'єктом своєї дїяльностї, частотою використання аналізу об'єктивних подїй, явищ. Процес рефлексїї індивїдуальний, він проявляється в суб'єктивній інтелектуальній творчїй активностї, яка часто розгортається в умовах колективної мислєдїяльностї й передбачає критичну реконструкцїю об'єктивної дїйсностї, у тому числї професійної дїяльностї.

Науковцї пов'язують ефективность професійної дїяльностї фахівцїв, зокрема менеджерів освітньої галузі, із професійною самореалїзацїєю, самовдосконаленням, подальшим професійним становленням (О. Балл, О. Бондар, М. Варбан, В. Міхєєв, О. Савченко та ін.). Спостерїгається зумовленість професійної дїяльностї та рівневиявлення рефлексїї. Професійне самовдосконалення майбутніх фахівцїв слїд розумїти як процес, що здїйснюється в основному на засадах системного та особистїсного підходів на різних взаємопов'язаних рівнях – соцїально-особистїсному, рефлексивно-особистїсному та предметно-операцїональному.

Як вважає Л. Квіткіна, психологічний механїзм самовдосконалення як низка осмислених творчих актїв під час вирїшення студентом завдань безпосередньо функцїонує на рефлексивно-особистїсному та предметно-операцїональному рівнях [2].

Висновки. Таким чином, зміни сучасних суспїльних вимог щодо професійної підготовки майбутніх менеджерів освітньої галузі зумовлюють процес її оптимїзацїї шляхом впровадження інноваційних педагогічних технологїї у вищїй школї на засадах розвитку суб'єктностї та рефлексивностї майбутніх фахівцїв. Рефлексивне навчання передбачає рефлексїю процесу розвитку умїнь самоосвітньої дїяльностї, усвідомлення власних дїй та дїй суб'єктїв взаємодїї, у результатї чого відбувається професійне становлення на ґрунтї нового педагогічного

(управлінського) досвіду. Процес рефлексивного навчання (професійної підготовки) майбутнього менеджера освітньої галузі передбачає усвідомлення свого «Я», досвіду, власних дій та дій інших суб'єктів взаємодії.

Спираючись на зазначене, професійну рефлексію визначаємо як інтегральний чинник професійного становлення майбутнього фахівця, що визначається специфікою особистісних і професійних здібностей, рівнем володіння фахових вмінь і навичок управлінця у сфері освіти, котрі забезпечують усвідомлення, переосмислення та творче виявлення особистісного досвіду й фахової діяльності у розв'язанні проблемних ситуацій, що виникають у процесі професійної підготовки та майбутньої фахової діяльності. У зв'язку із цим подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на визначення низки педагогічних умов професійної підготовки майбутніх менеджерів освітньої галузі та розроблення структурно-функціональної моделі їх підготовки в сучасній вищій школі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Деркач А. Акмеологические основы развития профессионала / А. Деркач. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : НПО «Модек», 2004. – 752 с.
2. Квиткина Л. Научное творчество студентов: роль научно-исследовательской работы в повышении качества подготовки специалистов : [монография] / Л. Квиткина. – М. : Издательство МГУ, 1982. – 107 с.
3. Кравців О. Професійна рефлексія викладача та педагогічне спілкування: структурно-системний аналіз / О. Кравців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vchdpu/psy/2010_82_1/kravciv.pdf.
4. Лушпаева Е. Развитие рефлексии в общении средствами социально-психологического тренинга : автореф. дис. ... канд. психол. наук спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Е. Лушпаева. – М., 1989. – 20 с.
5. Марусинець М. Професійна діяльність педагога: рефлексивний аспект / М. Марусинець [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/43_1/visnuk_4.pdf.
6. Савчин М. Педагогічна психологія : [навч. посібник] / М. Савчин. – К. : Академвидав, 2007. – 424 с.
7. Семенов И. Типы взаимодействия наук и методологические ориентации в психологии творчества рефлексии / И. Семенов, С. Степанов // Наука о человеке. – М. : ИП РАН, 1989. – 160 с.
8. Смірнова Я. Особливості розвитку професійної рефлексії вихователя дошкільного навчального закладу в системі післядипломної освіти / Я. Смірнова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ird.npu.edu.ua/files/smirmova.pdf>.
9. Степанов С. Психология творческой уникальности человека / С. Степанов. – М. : ИП РАН, 1998. – 202 с.
10. Щедровицкий Г. Мышление. Понимание. Рефлексия / Г. Щедровицкий. – М., 2005. – 800 с.
11. Щедровицкий Г. Избранные труды / Г. Щедровицкий. – М., 1995. – 250 с.